

A félig tele pohár

Wolfgang Behringer: A klíma kultúrtörténete. A jégkorszaktól a globális felmelegedésig.

(Fordította Tarnói Judit.) Corvina Kiadó, Budapest, 2010. 343 oldal.

2010 tavaszán jelent meg a Corvina Kiadó gondozásában Wolfgang Behringer német szerző könyve *A klíma kultúrtörténete. A jégkorszaktól a globális felmelegedésig* címmel. A kötet megjelentetése, amely a 2007-es német első kiadás nyomán készült, bátor és üdvözlendő döntés volt a kiadó vezetése és a vállalkozást irányító felelős szerkesztő, Blaschtk Éva részéről. A Föld egésze, az emberiség, de különösképpen a modern ipari civilizációk polgárai számára korunk talán legnagyobb kihívása a klíma, s ezáltal a természeti környezet gyors megváltozása. Fontos újdonsága a könyvnek, hogy ezt a civilizációs kihívást Behringer részint történeti kontextusban mutatja be, áttekintve az emberiség éghajlati-környezeti szempontból igen változatos történelmét, részint pedig egy új tudomány, a multidiszciplináris környezettörténelem (*environmental history*) szintetikus nézőpontjából elemzi a történeti ökoszisztémák életpályáit, s dicséretes módon nincs tekintettel sem a diszciplináris határokra, sem pedig az ezzel kapcsolatos tudományos előítéletekre.

Nézzük, mire jutott ez az ígéretes és bátor vállalkozás. Mindenekelőtt vegyük sorra a magyar nyelvű kötet körül bábáskodó résztvevőket. A szerző, Wolfgang Behringer (1965–) a kortárs német történetírás egyik legsikeresebb kutatója, akinek a könyvei nemcsak szakmai körökben aratnak sikert, de tisztes piaci eladásokat is képesek elérni. A magyar nyelven most megjelenő kötet Németországban 2007 augusztusában jelent meg, s már a negyedik kiadásánál tart. Behringer 1985-ben szerzett történelemszociológiai diplomát Münchenben a Ludwig-Maximilians-Universitätön, szakdolgozatát a kora újkori boszorkányüldözések történetéről írta. A következő évtizedben Behringer főként történeti antropológiai témákkal foglalkozott, leginkább a kora újkori kommunikáció történetével, önálló kötetben dolgozta fel az európai postaszolgálat alapjait megvető Thurn und Taxis családi vállalkozás történetét.¹ Az éghajlattörténet és tágabb megközelítésben a környezettörténet kérdésfelvetéseivel már müncheni kutatásai idején találkozott Behringer, hiszen a boszorkányvadászok között az egyik leggyakoribb visszatérő motívum a természeti csapások előidézése volt. Döntő szerepet játszott a szerző klímátörténetben való elmélyülésében a göttingeni Max Planck Institute-nál töltött 1998-as esztendő, ahol a környezettörténetész Bernd Herrmann révén bekapcsolódott

¹ Behringer, Wolfgang 1990: *Thurn und Taxis. Die Geschichte ihrer Post und ihrer Unternehmen.* Piper-Verlag, München – Zürich.

az Antropológiai és Humánökológiai Intézet munkájába. Wolfgang Behringer jelenleg az Universität des Saarlandes professzora, s alapvetően az újkor kutatójának tartja magát. A kötet felelős szerkesztője, Blaschik Éva szerkesztőként jegyez egy emelt szintű szóbeli történelemérettségire felkészítő kézikönyvet is, vagyis nem tekinthető teljesen járatlannak történeti kérdésekben sem. A fordítót, Tarnói Juditot a fordítói szakma a német üzleti nyelv specialistájaként tartja nyilván, de 2007-ben kipróbálta magát történeti munka fordítójaként² is, amelynek szövegét Komoróczy Géza lektorálta. A szövegben szereplő verseket N. Kiss Zsuzsa költő fordította, aki számára Goethe és Hölderlin után a borús időjárásról szóló versek magyarítása nem okozott megoldhatatlan problémát, feladatát korrekten elvégezte. A kötet szép kivitelű, jól kézbe vehető olvasmány, ami Kiss István munkáját dicséri. Van azonban egy fontos hiány, illetve hiányzó: a könyvnek nincs szaklektora. A felelős szerkesztő kérdésemre elmondta, hogy többen elhárították a felkérést, ennek ellenére azt gondolom, nincs mentség arra, hogy egy ilyen fontosságú könyv a szöveg szakmai ellenőrzése nélkül jelenhetett meg.

Már a bevezetőben olyan elírások vannak, amelyek „pestiesen szólva” kivíték nálam a biztosítékot, például a grafikonokat következetesen „grafikák”-nak nevezi a fordító. Az első komoly szakmai hibával már a tizenkettedik oldalon szembesültem, ahol az érett középkort következetesen „fejlett középkor”-nak fordítja Tarnói Judit, ami különös interpretációja a „hochmittelalter” fogalmának. A „fejlett középkor” terminus előfordulási gyakoriságát egy darabig számoltam, de aztán negyvenhétnél, a kötet dereka táján kétségbeesetten abbahagytam. Behringer számlájára írandó, hogy teljesen megalapozatlanul kiváló professzorumat, a svájci Christian Pfistert (akinek intézetében közel két esztendő töltem el) társadalomtörténésznek, német kollégámat, Rüdiger Glasert (akivel közös publikációink vannak) pedig térképésznek minősíti (25), annak ellenére, hogy mindketten nyilvánvalóan klímátörténészek.

A kötet első fejezeteiben a szerző részint a klímaváltozások rekonstruálásának módjaival, részint a geológiai korok éghajlati változásainak áttekintésével foglalkozik. Rendkívül nehéz feladat évmilliók klímátörténetét szakmailag pontosan, ugyanakkor érdekesen és informatívan áttekinteni. Behringer ezt a feladatot bravúrosan oldotta meg, s ezekben a fejezetekben Tarnói Judit is képes volt megfelelni a nem lebecsülendő kihívásnak. A jégkorszakok történetével foglalkozó fejezetekben volt egy visszatérő fogalom, a „permafroszt”, amelyet talán szerencsésebb lett volna „állandóan fagyott talaj”-nak fordítani. Szakmai szempontból ugyanakkor nem tekinthető hibának, hiszen a középiskolai földrajzkönyvek is használják a „permafroszt” fogalmát. A holocén elején bekövetkező drasztikus lehűlés, a fiatalabb Dryas-kor és következményeinek bemutatása rendkívül izgalmas, már-már krimyszerű, dicséret érte a szerzőnek és a fordítónak egyaránt. Ugyanakkor a római kor, valamint a „római éghajlati optimum” társadalmi hatásainak áttekintése helyenként igen sommás. Ilyen sikerületlen monda-

² Haarman, Harald 2008: *Letűnt népek lexikona*. (Ford.: Tarnói Judit.) Corvina Kiadó, Budapest.

tok szerepelnek a római korral foglalkozó fejezetben, mint: „Commodus császár (121–180, uralk. 161–180) alatt ehhez még éhínségek és járványok, továbbá banditizmus és összeesküvések járultak” (88). Szakmai szempontból a Római Birodalom történetével foglalkozó fejezet a leggyengébb, Behringer az indokolt-nál gyakrabban támaszkodott a kiváló angol meteorológus, Hubert H. Lamb 1982-ben megjelent, számos elemében már meghaladott klímátörténeti össze-foglaló munkájának megállapításaira.³

A kora középkori lehűlést bemutató fejezetben jelent meg egy számomra eddig ismeretlen fogalom, a „pesszimum” (91). Nyilvánvalóan az optimum ellenpárjáról van szó, de a szakirodalomban nem talákoztam még ezzel az elnevezéssel, bár nem zárható ki, hogy csak én vagyok ilyen tájékozatlan. Az éghajlat-történeti kutatásban a kora középkori klímaromlást a „népvándorlások korának lehülése”-ként, vagy egyszerűen „kora középkori hideg időszak”-ként szokták emlegetni. A kora középkori lehülés kapcsán minden magyarázat nélkül „varvok”-ról (97) beszél a szerző, s ezt a fordító változtatás nélkül helyben is hagyta. Azt gondolom, a sávós üledékképződés terminológiájával a környezeti kérdések iránt nyitott művelt olvasók zöme sincs tisztában, ezért szerencsésebb lett volna a magyar nyelvű körülírást választani ebben az esetben. Általánosságban elmondható, hogy a hivatkozott szakirodalom és a bemutatott kutatási eredmények alapján a középkor éghajlatáról Behringer által rajzolt kép az 1990-es évek végének tudományos konszenzusát tükrözi.

A 107. oldal különösen mély nyomott hagyott bennem, az oldal elején kezdődő fejezet a következő címet kapta a fordító kegyelméből: „Az éhínség vége és az európai fejlett kultúra felvirágzása”. Úgy tűnik, a „fejlett” kedves fordítói terminusa Tarnói Juditnak, mindez természetesen a „fejlett középkor”-ban történt. Már a fejezet címe is megrendített, de a kiütés csak hét sorral lejjebb következett. Azt hiszem, jobban teszem, ha idézek: „a 11. században az igáslovaknál a vállhám, a szántóökröknél a járom használata vált általánossá, ami mindkét esetben az állati erő jobb kihasználását tette lehetővé”. Ebből a mondatból falusi és/vagy hozzáértő közönség előtt közel egy óras „stand up”-ot tudnék kihozni. Ezen a helyen talán elegendő annyit megjegyezni, hogy az illető eszközt szüghámnak hívják, s napjainkban is használatos. A „szántóökrök” szókapcsolattal a trauma hatása alatt úgy döntöttem, hogy nem foglalkozom. Ugyancsak zavaros a 108. oldal alján a következő mondat: „A kora középkorban keletkezett őserdőket szinte teljes mértékben kiirtották.” Amennyiben a korábban erdős területek a kora középkorban újra erdősültek, akkor ezeket semmiképpen nem lehet „őserdő”-nek nevezni.

Az eddig felsoroltak azonban messze elmaradnak amögött, amire a 110. oldalon csodálkoztam rá. Nincs kegyelem, nézzük a mondatot a maga borzasztó valójában: „A reconquista spanyolországi sikerein felbuzdulva II. Urbán pápa

³ Lamb, Hubert Horace 1982: *Climate, History and the Modern World*. Routledge Publisher, London.

(kb. 1035–1099, hivatalban 1088–1099) 1095-ben Clermont-ban kereszties hadjáratra, az iszlám elleni »szent háborúra« szólított fel.” Talán mondanom sem kell, hogy a fordítás a nevekre is kell hogy vonatkozzon, a 159. pápát pedig magyarul Orbánnak hívják. Csak arra tudok gondolni, hogy valami egészen elképesztő időzavarba kerültek a kötet kiadásán dolgozó szakemberek, mert egy legalább négyes rendű középszintű történelemérlettségivel egy ilyen hibát nem lehet nem kiszűrni. Ez volt a kötet szakmai mélypontja, ilyen mondatok kinyomtatása elfogadhatatlan egy több mint fél évszázada működő patinás kiadó esetében.

A 14. században kezdődő és a 19. század utolsó évtizedeiben lezáruló kis jégkorszak időszaka Behringer igazi kutatási területe. Nem véletlen, hogy az emberiség teljes klímátörténetét áttekintő elemzés 282 oldalából 103 ennek a kevesebb mint hat évszázadnak a történetéről szól. A könyv e szakaszában a szerző érezhetően magabiztos, ennek ellenére előfordul néhány nehezen értelmezhető minősítés. Nem értem, hogy a demográfus Massimo Livi-Baccit miért nevezi Behringer „táplálkozástudós”-nak. A kis jégkorszak civilizációs hatásaival foglalkozó fejezetekben a szerző elegánsan váltogatja az elemzési szinteket, jól kiegészítik egymást a helyi, a regionális és a globális léptékű esettanulmányok. Úgy vélem, Behringer képes lenne a szakmainál szélesebb közönség számára egy terjedelmes monográfiát írni kizárólag a kis jégkorszak történetéről, s reméljük, hogy ez hamarosan meg is történik. Meg kell jegyeznem, hogy ezekben a fejezetekben Tarnói Judit is jó és egyenletes teljesítményt nyújt, ha eltekintünk a „fejlett középkor” esetenkénti felemlegetésétől.

A kis jégkorszakról szóló fejezetekben tapasztalt magabiztosság erőteljesen mérséklődött a jelenkori globális felmelegedést bemutató fejezetekben, s Behringer gyengébb formája átragadt a fordítóra is. A „várható átlagos életkor” (221) kifejezés demográfiai szempontból teljesen értelmetlen, ugyanis meg kell adni, hogy milyen életkortól kell számítani az életkilátásokat. Minden jel szerint a szerző a „születéskor várható átlagos életkor”-ra gondolt. Visszatérő szókapcsolata Tarnói Juditnak a szövegben a „privát háztartás” (225 és 278), ami talán lehetett volna egyszerűen „háztartás”, vagy ha muszáj, akkor „magánháztartás”, persze lehet, hogy csak előrehaladott korom tesz ilyen régimódivá.

A 19. század első felének gazdaságtörténeti fejleményeit áttekintve Behringert elhagyta a kora újkor évszázadainak elemzése során még jól működő árnyalt szemléletmódja, a szerző a 227–228. oldal fordulóján a következő mondatok megírására ragadtatta magát: „Hamarosan Anglián kívül is létrejöttek ipari régiók: Skóciában, Belgiumban, Észak-Franciaországban, a Rajna-vidéken és Vesztfáliában, Svájcban, Szászországban és Sziléziában, Csehországban, a Bécsi-medencében, Magyarországon, Észak-Itáliában és az Amerikai Egyesült Államok északkeleti részén. Ezek a régi európai és amerikai régiók még ma is a világgazdaság központjainak számítanak, még ha a 20. században bővült is a konkurensaik köre.” Nincs kétség, Wolfgang Behringer egy derék hungarofil bajor történész, akinek személyes jóindulata beemelte Magyarországot a világgazdaság központi övezetébe, ahonnan azóta sem volt képes kimozdulni az

ország. Erről Örkény István egypercese jutott eszembe, mi történik akkor, ha véget ér az ezeréves pechséria.

Több sikerületlen fordítás került be a könyv záró fejezeteibe is. A 233. oldalon a következő mondat szerepel: „A gépi berendezések a pincébe, a garázsba és a hobby terembe is bejutottak: [...]” A „hobby terem”, gyanítom, hogy szó szerinti fordítás, de talán szerencsésebb lett volna a szabadidős tevékenységeket kiszolgáló épületekről írni. A 237. oldalon ugyancsak egy olyan fogalom szerepel tükörfordításban, amely némi magyarázat nélkül a honi nyelvi kontextusban félreérthető: „Az ipari növekedés üteme tovább nőtt, amióta egyre több egykori latin-amerikai és ázsiai küszöbország vált modern ipari társadalommá.” A „küszöbország” fogalom használatát nem tartom rossz választásnak, de röviden ki lehetett volna egészíteni a mondatot, hogy pontosan minek a küszöbére is érkeztek ezek az országok. Ez természetesen nem elsősorban a fordító, sokkal inkább a szaklektor dolga lett volna. A 241. oldalon a következő nehezen értelmezhető mondat olvasható: „Az ún. Keeling-görbe ma a klímakutatás ikonjai közé tartozik [...]” Szerintem egy diagram nem lehet ikon sem közvetlen, sem pedig metaforikus értelemben. A 248. oldalon az egyik mondat az egyházi káték nyelvezetét idézi: „A globális felmelegedés antropogén eredetéről szóló tanítás ma már tekintélyes természettudósok által írott tankönyvekben is szerepel.” A 269. oldal alján a fordító Richard B. Alley-t „földtantudós”-nak nevezi, miközben a magyar nyelvben erre a foglalkozásra sokkal inkább a „geológus” elnevezés honosodott meg.

A jelenkori környezeti terhelés csökkentésének talán legnagyobb paradoxonja, hogy gazdasági növekedésre kondicionált és egymással versengő ipari államokat kellene rábírnai az önkorlátozásra. Behringer erről a következőképpen ír a 236. oldalon: „Az előadók mindazonáltal nem tudták megmondani, hogy hogyan lehet mindezt a gazdasági liberalizmus korában és megközelítőleg 200 haszonleső nemzetállammal elérni.” A „haszonleső” kifejezés használata ezen a helyen kicsit stílusidegen, ugyanakkor mélyen egyetértek Tarnói Judit szöveztésével.

Az elemzés szövegét bőséges és fejezetenként tagolt irodalomjegyzék egészíti ki. A felhasznált és ajánlott irodalom tanúsága szerint Behringer döntően a német és az angol nyelvű szakirodalomra támaszkodott könyve megírása során. Feltűnően hiányzik az Európára vonatkozó francia paleoklíma-kutatás recepciója, illetve az Annales-iskola képviselői közül érdemben csak Emmanuel Le Roy Ladurie jelenik meg a felhasznált irodalmak között, s ő is inkább csak az angol nyelvű könyveivel. A magyar klímakutatás eredményei teljesen hiányoznak Behringer könyvéből, s ebben nem kizárólag, s talán nem is elsősorban a német szerző a hibás. Az irodalomjegyzékbe egyetlen magyar identitású kutató publikációja került be, a magát magyar származású szlovák történészként meghatározó Paulinyi Ákos⁴ német nyelven megjelent gazdaságtörténeti munkája keltette fel Behringer érdeklődését.

⁴ Németh Györgyi 2002: „... magyar eredetű, Németországban élő, szlovák történész vagyok...” Beszélgetés Paulinyi Ákossal. *Aetas* (17.) 2–3. 263–266.

Mindent összevetve a Corvina Kiadó missziós feladatot vállalt fel azzal, hogy elsőként a honi könyvkiadók közül egy komolyan vehető történész által írt, s a művelt és érdeklődő nagyközönség számára készült éghajlat-történeti kötetet példás gyorsasággal lefordítottatott és megjelentetett magyar nyelven. Mindazok a hibák és fogyatékoságok, amelyekkel a kötet végül nyomdába került, elkerülhetőek lettek volna egy szaklektor alkalmazásával. Ilyen hibát még egyszer magára valamit adó könyvkiadó nem követhet el, amennyiben második kiadásra kerülne sor, felajánlom, hogy teljesen ingyen kijavítom az általam felfedezett hiányosságokat. Mindazonáltal, úgy vélem, örüljünk annak, aminek lehet, a pohár félig tele van.

Rácz Lajos